

INKLYUZIV TALIMGA FAQAT ESKI NARSLAR BUMASIN JUDA KO'P YANGI QONUN QARORLAR CHIQQAN INKLYUZIV TA'LIM VA UNING HUQUIY ASOSLARI

Rahimova Nodira Kenjaboyevna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani
64-sonli maktab Davlat va huquq asoslari fani o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning zamonaviy mazmun-mohiyati, uning xalqaro va milliy huquqiy asoslari hamda so'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda inklyuziv ta'limni tashkil etishning huquqiy mexanizmlari, nogironligi bo'lgan shaxslarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash, ta'lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratish, universal dizayn tamoyillarini joriy etish, maxsus pedagogik xizmatlarni rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida diskriminatsiyaning oldini olish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, huquqiy asoslar, ta'lim huquqi, nogironligi bo'lgan shaxslar, BMT Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, UNESCO, Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 4).*

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Inklyuziv ta'lim faqat nogironligi bo'lgan bolalarni umumta'lim tizimiga jalb etish bilan cheklanmay, balki har bir ta'lim oluvchining individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda teng huquqli va sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan zamonaviy pedagogik hamda huquqiy tizimni anglatadi. Ushbu yondashuv Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari, xususan, 4-maqсад – sifatli va inklyuziv ta'limni ta'minlash tamoyillariga asoslanadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy bazasi 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, shuningdek, 2020-yil 13-oktabrdagi PF-4860-son Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan 2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi asosida shakllantirildi. Mazkur hujjatlar umumta'lim maktablarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun teng sharoit yaratish, pedagoglarni maxsus tayyorlash, moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish hamda ta'lim infratuzilmasini inklyuziv tamoyillar asosida rivojlantirishning huquqiy mexanizmlarini belgilab berdi. UNICEF ma'lumotlariga

ko'ra, mazkur konsepsiya doirasida respublikaning yuzlab maktablarida inklyuziv sinflar tashkil etilib, mingdan ortiq bolalar umumiy ta'lim tizimiga jalb etildi.

ASOSIY QISM

Inklyuziv ta'lim sohasidagi islohotlar 2024-yilda yangi bosqichga ko'tarildi. Jumladan, 2024-yil 5-sentabrda qabul qilingan O'RQ-955-son Qonun bilan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunga qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Mazkur o'zgartirishlar nogironligi bo'lgan shaxslarning axborot olish, muloqot qilish, ta'lim xizmatlaridan foydalanish va ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etish huquqlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Qonunda Brayl alifbosi, yirik shriftlar, muqobil kommunikatsiya vositalari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish huquqlari yanada mustahkamlandi.

Shuningdek, 2024-yil 18-iyuldagi PQ-266-son Prezident qarori bilan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay va to'siqsiz muhit yaratish bo'yicha yangi talablar joriy etildi. Unga muvofiq, ta'lim muassasalari, ijtimoiy infratuzilma va jamoat binolarining loyiha hujjatlari nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulaylik talablariga muvofiqligi yuzasidan majburiy ekspertizadan o'tkazilishi belgilandi. Mazkur yangilik inklyuziv ta'limni faqat pedagogik emas, balki arxitektura va infratuzilma nuqtai nazaridan ham qo'llab-quvvatlashga qaratilgan muhim huquqiy qadam hisoblanadi[1].

Bundan tashqari, 2024-yil 16-iyuldagi PQ-257-son Prezident qarori bilan nogironlikni belgilash tizimi tubdan takomillashtirildi. Qarorga muvofiq, nogironlikni elektron shaklda aniqlash, funksional baholash tizimini joriy etish hamda "Yagona milliy ijtimoiy himoya" axborot tizimini keng qo'llash nazarda tutilgan. Ushbu islohotlar inklyuziv ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarni aniqlash va ularga individual pedagogik yordam ko'rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Toshkent Xalqaro Ta'lim Universiteti magistranti va amaliyotchi boshlang'ich sinf o'qituvchisi **Nigora Safar qizi Olimova** o'z tadqiqotida inklyuziv ta'limni quyidagicha ta'riflaydi :

"Inklyuziv ta'lim — bu har bir bolaning individual imkoniyatlari, jismoniy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, teng ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan pedagogik tizimdir."

Olimaning fikricha, inklyuziv ta'lim konsepsiyasi jamiyatda **ijtimoiy tenglikni ta'minlash**, har bir shaxsning **intellektual salohiyatini rivojlantirish** hamda **ijtimoiy integratsiyani mustahkamlashga** xizmat qiladi . U ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari, intellektual salohiyati va kognitiv rivojlanish darajalarini hisobga olgan holda samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurligini alohida ta'kidlaydi[2].

Olimova zamonaviy pedagogik metodlardan STEAM yondashuvi, loyiha asosida o'qitish, differensial ta'lim va raqamli pedagogika vositalarini inklyuziv ta'limda qo'llash muhimligini ilgari suradi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishdagi eng muhim huquqiy hujjatlardan biri 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-637) hisoblanadi. Mazkur qonunning 20-moddasida ilk bor inklyuziv ta'lim tushunchasi milliy qonunchilik darajasida mustahkamlandi. Unda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun umumiy ta'lim muassasalarida zarur shart-sharoitlarni yaratish, moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish, maxsus pedagogik xizmatlarni tashkil etish va individual yondashuvni qo'llash davlatning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilandi.

2020-yil 13-oktabrda Prezidentning PQ-4860-son qarori ("Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida") qabul qilindi. Ushbu qaror bilan 2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiyaga muvofiq, inklyuziv ta'lim bosqichma-bosqich barcha hududlarda joriy etilishi, pedagoglarni qayta tayyorlash, maktablarni moslashtirish, assistiv texnologiyalarni joriy qilish va maxsus metodik ta'minotni yaratish vazifalari belgilandi.

Mazkur konsepsiyaning amaliy natijalari xalqaro tashkilotlar tomonidan ham e'tirof etildi. UNICEFning 2024-yil 4-sentabrdagi rasmiy axborotiga ko'ra, Prezident qarori ijrosi natijasida 530 dan ortiq umumta'lim maktabida 1195 nafar nogironligi bo'lgan bola inklyuziv ta'limga jalb etilgan. UNICEF vakili Regina Castillo ushbu islohotlarni Markaziy Osiyodagi eng muhim inklyuziv ta'lim tashabbuslaridan biri sifatida baholagan[3].

ScienceDirect ilmiy platformasida chop etilgan tadqiqotda tanqidiy pedagogika vakillari **Federico R. Waitoller** va **Elizabeth B. Kozleski** inklyuziv ta'limga yanada kengroq va ijtimoiy-adolat nuqtai nazaridan yondashadilar. Ular inklyuziv ta'limni quyidagicha ta'riflaydilar:

"Inklyuziv ta'lim — bu (a) ta'lim dasturlarida sifatli o'rganish va ishtirok etish imkoniyatlarini qayta taqsimlash, (b) mazmun, pedagogika va baholash vositalarida aks ettirilgan farqlarni tan olish va qadrlash, hamda (c) chegaralangan guruhlarining o'zlarini ifoda etish imkoniyatlarini yaratish uchun doimiy kurashdir." Ushbu olimlar inklyuziv ta'limni **"doimiy kurash"** (continuous struggle) deb ta'riflab, bu jarayon dinamik ekanligini, jamiyat va ta'lim muhitining o'zgarishi bilan yangi chegaralar va markazlar paydo bo'lishini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, inklyuziv ta'limni ijtimoiy-madaniy va tarixiy nuqtai nazardan tushunish kerak, chunki u har bir mamlakat va kontekstda turlicha shakllanadi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda 2024-yil 25-yanvardagi Vazirlar Mahkamasining 46-son qarori ham muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur qaror bilan

alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni o'qitish va reabilitatsiya qilish tizimi takomillashtirildi. Qarorga muvofiq, maktablarda psixologik-pedagogik xizmatlar, logopedik yordam, defektolog xizmatlari hamda individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish mexanizmlari kengaytirildi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini zamonaviy assistiv vositalar bilan ta'minlash vazifasi belgilandi.

UNICEFning "Inclusive Education" dasturi doirasida ISHONCH-2030 loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida 50 ta namunaviy maktabda universal dizayn tamoyillari asosida panduslar, taktil yo'laklar, moslashtirilgan sinfxonalar, assistiv texnologiyalar va differensial o'qitish metodlari joriy etilgan. Mazkur tajriba keyinchalik mamlakatning boshqa hududlariga ham bosqichma-bosqich tatbiq etilishi rejalashtirilgan. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, 2027-yilgacha yangi va rekonstruksiya qilinadigan maktablarning kamida 20 foizi to'liq inklyuziv standartlarga moslashtirilishi ko'zda tutilgan[4].

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu sohada amalga oshirilgan huquqiy islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni, Prezident farmon va qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari inklyuziv ta'limning mustahkam huquqiy asoslarini yaratdi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash, ularga nisbatan har qanday diskriminatsiyani bartaraf etish hamda ta'lim tizimida teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar natijasida xalqaro tajriba va milliy islohotlar o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, UNESCO hamda UNICEF tomonidan ilgari surilgan tamoyillar O'zbekistonda qabul qilinayotgan yangi huquqiy hujjatlar bilan uyg'unlashib, inklyuziv ta'limning xalqaro standartlar asosida rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Xususan, umumta'lim maktablarida inklyuziv sinflar sonining ortishi, ta'lim muassasalarining jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun moslashtirilishi, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash tizimining takomillashuvi hamda assistiv texnologiyalarni joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar ushbu yo'nalishdagi islohotlarning amaliy natijalarini yaqqol namoyon etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). New York: United Nations, 2006 (amaldagi tahriri).
<https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

2. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024/25: Leadership in Education Lead for Learning. Paris: UNESCO Publishing, 2024. <https://www.unesco.org/gem-report>
3. UNICEF Uzbekistan. Inclusive Education in Uzbekistan. Tashkent: UNICEF Uzbekistan, 2024. <https://www.unicef.org/uzbekistan>
4. O‘zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (O'RQ–637, 2020) hamda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid Prezident farmonlari, Prezident qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUZ). <https://lex.uz>